

PRANCIŠKA URŠULĖ RADVILIENĖ

Pranciška Uršulė Radvilienė (Franciszka Urszula Radziwiłłowa z książąt Wiśniowieckich, *1705 II 13, Voluinės Čartoriskas (dabar Manevickio r., Voluinės sr., Ukraina)–†1753 V 23, Pucevičiai netoli Naugarduko) – dramaturgė, poetė ir švietėja. Ji buvo Krokuvos kašteliono Jonušo Antano Višnioveckio ir Teofilės Taidės Leščinskos vienturtė duktė. Tėvo dvare gavusi puikų išsilavinimą, 1725 m. Pranciška Uršulė ištekėjo už kunigaikščio Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės. Gyvendama Nesvyžiuje, Radvilienė užsiėmė kultūrine švietėjiška veikla, organizavo literatūros salonus. 5-tame dešimtmetyje Nesvyžiuje ji įsteigė dvaro teatrą, kuriame vaidino vietiniai bajorai, Nesvyžiaus karo akademijos kadetai, taip pat Radvilų vaikai. 1744 m. kunigaikštienė buvo pagerbta imperatoriškuoju Žvaigždės Kryžiaus Ordinu.

P. U. Radvilienė kūrė ne tik lenkų, bet ir prancūzų kalba. Nuo 1725 m. ji eilėmis parašė apie 80 nedraminių kūrinių. Jos potraukį tam tikriems poezijos žanrams ir meniniams vaizdams suformavo Baroko ir ankstyvosios Apšvietos epochų Europos literatūra. Kūrybinę Radvilienės programą pagrindė klasicistinis Antikos autorių paveldas (Cicerono, Ovidijaus, Senekos kūriniai), papildė XVII a. Vakarų Europos poetinės mokyklos (François de Malherbe'o (Fransua de Malerbo), Jeano de La Bruyère'o (Žano de la Briujero) poezija) ir galutinai suformavo meniniai tėvyninės Renesanso ir Baroko literatūros pasiekimai (Jano Kochanowskio (Kochanovskio), Jano Andrzejaus (Andžejaus) bei Hieronimo Morsztynų (Morštynų) ir kt. poezija).

Pirmieji Radvilienės literatūriniai bandymai priklauso epistolografiniam žanrui. Iš daugybės (per 1300) kunigaikštienės laiškų didžiausio dėmesio verti keturi eiliuoti laiskai vyrui. Šios eilės pilnos pamokymų bei moralizavimo. Tokia pati didaktinė tendencija dominuoja poezijos kūrinyje, pavadintame *Išganingi perspėjimai, arba gyvenimo patarimai, [...] dukrai Onai Marijai (Przestrogi zbawienne alias informacja życia [...] córce swojej Annie Marii dane)*. Jis buvo parašytas 1732 m., o išleistas Nesvyžiuje 1753 ir 1755 m. *Išganinguose perspėjimuose* autorė penkiolikoje skirsnių išdėstė pagrindinius pamaldaus gyvenimo postulatus.

Kunigaikštienės plunksnai priklauso nemažai eilėraščių, parašytų laidotuvių progomis. Jiems būdinga išstobulinta retorika ir gausūs panegiriniai elementai. Radvilienė taip pat parašė poetinių satyrų, eiliuotų portretų, mįslių. Ji sukūrė ir lyrinių eilėraščių, dažniausiai suteikdama jiems tradicinės religinės poezijos formas. Dalį eilių Radvilienė parašė prancūzų kalba. Tokios yra psalmių travestacijos*, stansai, taip pat meilės ir šeimos tema parašyti proziniai traktatai. Visa tai ji sudėjo į rinkinį, pavadintą *Mano sukurtų įvairių eilių rankraštis (Manuskrypt różnych wierszów przeze mnie komponowanych)*, kurį pati parengė 1732 m., „mano vyrui, jo šviesybei kunigaikščiui įsakius“ („na rozkaz księcia jegomości Męza mego“). Tiesa, dėl kai kurių šio rankraščio kūrinių abejojama, ar jie priklauso kunigaikštienės plunksnai.

Labiausiai Radvilienę išgarsino 16 eiliuotų dramų (9 komedijos, 5 tragedijos ir 2 operos). Jos buvo parašytos Nesvyžiaus teatro scenai. Neišlikus patikimų žinių apie ankstesnius kunigaikštienės dramaturginius bandymus, šiandien jos draminės kūrybos ir režisūrinės veiklos pradžia laikoma 1746 m. birželio 13 d. Tą dieną Albos vasaros rezidencijoje netoli Nesvyžiaus Mykolo Kazimiero Radvilos 44-ojo gimtadienio proga buvo pastatyta komedija *Sąmojinga meilė (Komedyja pod tytułem: Miłość dowcipna w dzień urodzenia jaśnie oświeconego xiążęcia jegomości Michała, Kazimierza, Antoniego, Bazylego, Radziwiłła woiewody Wileńskiego [...])*.

1746 m. pabaigoje kunigaikštienė parašė kitą pjesę, pagrįstą pasaka apie karalaitę Snieguolę, – tragediją *Dievo apvaizdos darbas (Tragedya pod tytułem: Opatrzności Boskiey dzieło w dzień szczęśliwego przybycia z Warszawy jaśnie oświeconego xiążęcia jegomości Michała, Kazimierza,*

Antoniego Radziwiłła, woiewody Wileńskiego [...]). Apskritai, žinomų folklorinių, mitologinių ir literatūrinių siužetų panaudojimas draminiams veikalams geriausiai charakterizuoja visą tolesnę jos kūrybą. Komedija *Meilė – šališkas teisėjas* (*Komedyja pod tytułem: Interessowany sędzia miłość w dzień anniversary imienin nayasnieyszego króla jegomości Polskiego Augusta III* [...], 1747) – tai scenon perkeltas pasakojimas apie Trojos karalaitį Parį nuo jo gimimo iki parvykimo į Troją su gražule Helena. Tragedijos *Neišmintingas teisėjas* (*Tragedya pod tytułem: Sędzia bez rozsądku w dzień uroczystości Kazimierza Świętego patrona jaśnie oświeconego xiążęcia jegomości Radziwiłła, woiewody Wileńskiego* [...], 1748) siužeto pagrindas – hagiografinis pasakojimas apie tris krikščiones seseris: Agapiją, Chioniją ir Ireną, gyvenusias imperatoriaus Diokletiano laikais.

Komedija *Iš akių gimsta meilė* (*Komedyja pod tytułem: Z oczu się miłość rodzi, w dzień solenney uroczystości Jana Świętego, patrona jaśnie oświeconego xiążęcia jegomości Janusza Radziwiłła, ordynata Nieswiskiego* [...], 1750) pradeda ciklą pjesių, kurias Julianas Krzyżanowski (Julijanas Kżyżanovkis) yra apibūdinęs kaip antikines-rytietiškas-pastoralines. Šio kūrinio veiksmas vyksta Kipre, o jo siužetą sudaro meilės intriga, sumegzta mito apie Pigmalioną ir Galatėją pavyzdžiu. Antikinėms, rytietiškomis, pastoralinėms pjesėms priklauso komedijos *Paguoda po rūpesčių* (*Komedyja pod tytułem: Konsolacja po kłopotach w dzień urodzin jaśnie oświeconey xiężniczki jeymci Teofili Konstancyi Radziwiłłówny woiewodzanki Wileńskiej* [...], 1750) ir *Likimo žaidimai* (*Komedyja pod tytułem: Igrzysko Fortuny w dzień uroczystości Narodzenia Pańskiego* [...], 1750); pastarajai autorė pasinaudojo siužetu iš Herodoto *Istorijos*. Tragedijos *Auksas ugnyje* (*Tragedya pod tytułem: Złoto w ogniu, w dzień urodzin jaśnie oświeconey xiężniczki jeymci Karoliny Katarzyny Radziwiłłówny woiewodzanki Wileńskiej* [...], 1750) pagrindas – dešimtosios novelės iš dešimtos Boccaccio (Bokačo) *Dekamerono* dienos siužetas. Jį Nesvyžiaus rašytoja perteikė per H. Morsztyno (Morštyno) pasakojimo *Apie Osvencimo kunigaikštį Pšemislavą ir ypač dorovingą jo žmoną Ceciliją* (1650) prizmę. Dar vienu *Dekamerono* siužetu, perteiktu per H. Morsztyno adaptaciją, pagrįsta komedija *Meilė – tobula mokytoja* (*Komedyja pod tytułem: Miłość mistrzyni doskonała, z okoliczności szczęśliwego powrotu z Schowy do Nieswiża jaśnie oświeconych xiążąt ichmościow Michała Kazimierza Antoniego Radziwiłła, woiewody Wileńskiego* [...] y jaśnie oświeconego xiążęcia jmci Karola Stanisława Radziwiłła, podczaszego W. W. X. Litt: [...], 1752).

1751 m. Radvilienė sukūrė du „rytietiškus“ farsus: komediją *Nedorybė žabanguose* (*Tragedya pod tytułem: Niecnota w sidłach, w dzień urodzin jaśnie oświeconego xiążęcia jegomości Karola Radziwiłła, ordynata Nieswiskiego* [...]) ir *Išprotėjęs teisėjas* (*Tragedya pod tytułem: Sędzia od rozumu odsądzony, w dzień doroczney uroczystości Franciszki Świętey patronki jaśnie oświeconey authorki xiężney jeymosci Franciszki Urszuli Radziwiłłoy woiewodziny Wileńskiej* [...]). Abiejų kūrinių siužetai pasiskolinti iš arabų pasakų rinkinio *Tūkstantis ir viena naktis*, tačiau perteikti per XVIII a. prancūzų dramaturgo Pierre'o Gauet (Pjero Gujė) komiškasias operas *Skrynios* (*Les Coffres*, 1736) ir *Dvigubas išsišokimas, arba Teisinga baudmė* (*Le Double Tour ou le Prêté Rendu*, 1735). 1752 m. Pranciška Uršulė Radvilienė sukūrė dviejų operų libretus: *Laiminga nelaimė* (*Opera pod tytułem: Szczęśliwe nieszczęście* [...]) ir *Akla meilė nepaiso pabaigos* (*Opera pod tytułem: Ślepa miłość nie patrzy na koniec* [...]).

Prie didžiųjų Radvilienės nuopelnų dera priskirti tai, kad ji į Nesvyžiaus teatro sceną pirmą kartą išvedė Molière'o (Moljero) herojus. Kunigaikštienės plunksnai priklauso trijų Molière'o komedijų adaptacijos: prancūzų dramaturgo *Puikieji meilužiai* pavirto komedija *Kas numatyta, neaplenkia* (*Komedyja pod tytułem: Przewyższane nie miia* [...], 1749), *Juokingosios pamaivos – Tragedija, iš prancūzų išversta į lenkų* (*Tragedya z Francuskiego języka na Polski wytłumaczona* [...], 1752) ir *Daktaras per prievartą – Komedija, iš prancūzų išversta į lenkų* (*Komedyja z Francuskiego języka na Polski przetłumaczona* [...], 1752).

Pirmas Radvilienės pjesių leidimas, remiantis XVIII a. lenkų bibliografų J. A. Jabłonowskio (Jablonovskio) ir J. A. Zahiskio informacija, buvo parengtas Nesvyžiuje 1751 m., tačiau iki mūsų laikų visas neišliko. Visas šešiolika kunigaikštienės pjesių po jos mirties 1754 m. atskira knyga *in folio* išleido Jokūbas Pobuga Fričinskis. Knyga vadinasi *Komedijos ir tragedijos* (*Komedyje y tragedye* [...]);

spėjama, kad ji išėjo Žulkvėje. Kunigaikštienės epistolinis palikimas, daugiausia eilių ir prozos, išliko Baltarusijos, Lietuvos ir Lenkijos bibliotekų rankraštynuose ir senų spaudinių fonduose. Informaciją apie tai galima rasti Barbaros Judkowiak (Judkowiak) ir Natalijos Ruseckajos monografijose, taip pat Minske 2003 m. išėjusioje Radvilienės rinktinių raštų publikacijoje.

Amžininkai aukštai vertino meninį kunigaikštienės talentą. Dramaturgas Józefas (Juzefas) Katenbringas tvirtino, kad ji „gali varžytis su žinomiausiais Lenkijos poetais“. Panašių entuziastingų vertinimų anksti sulaukė ir jos dramaturgija. Pastaroji radosi veikama XVII a. prancūzų, italų ir ispanų teatro tradicijų, taip pat XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos dvarų teatrinės kultūros. Nesvyžiaus teatro pastatymai jungė žodinio, muzikinio ir baletu meno elementus su parateatrinėmis veiksmų elementais. Spektakliai statyti labai profesionaliai, panaudojant sudėtingas dekoracijas ir teatrinę mašineriją; juose netrūko vokalinių (dainų), baletu ir operos intermedinio turinio intarpų.

Pagrindinė Radvilienės kūrinių tema – iškilios, sudvasintos meilės poetizavimas ir moters apologija. Kunigaikštienė dramose parodė ryškius personažus moterų, išreiškusių gyvas jos moralinės ir estetiškos programos idėjas. Gilus reflektiškumas, pastangos meninio žodžio priemonėmis išreikšti vidinį žmogaus (visų pirma – moters) pasaulį, su šmaikštumu derinamas bei jungiamas moralizavimas – tai ryškios Radvilienės poetinės kultūros ypatybės. Išaugusi iš vėlyvojo Baroko temų bei įvaizdžių, tačiau paženklinta ir Apšvietos ideologijos, jos kūryba laikytina originaliu ir savitu XVIII a. literatūros reiškiniu. Pranciškos ir Mykolo Radvilų teatras Nesvyžiuje buvo pirmas stacionarus teatras Baltarusijos teritorijoje; jis tapo pavyzdžiu panašioms scenoms Gardino, Ružanų, Slanimo ir kitose didikų ordinacijose.

* Travestacija – literatūros kūrinio perkūrimas, jo parafrazė, pakeičiant literatūros stilių (pavyzdžiui, aukštąjį žemuoju, komiškuoju ar pan.; red. past.).

Senosios Lietuvos literatūra, 1253–1795, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 261–271.